ISSN 2278-8808 SJIF 2014 = 4.889
An International Peer Reviewed & Referred
SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL
FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ बी.एड्. प्रथमवर्ष अभ्यासक्रम आणि शाश्वत विकास

सहा. प्रा. पूनम बाबासाहेब घुले[१], सहा. प्रा. अपेक्षा अशोक ढोके[२] व सहा. प्रा.सुहास पांडुरंग शिंदे[३]

श्री जैन विद्या प्रसारक मंडळ अध्यापक महाविद्यालय, चिंचवडगाव, पुणे.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

शिक्षक हा एक सामाजिक अभियंता मानला जातो. हे अगदी योग्यच आहे. समाज बांधणी□समाज परिवर्तन□समाज उभारणीमध्ये शिक्षकाची अतिशय महत्त्वाची भूमिका आहे. समाजाच्या प्रत्येक समस्येशी शिक्षकाला परिचित असणे गरजेचे आहे. आज कितीतरी समस्येंशी समाजाला झगडावे लागत आहे. त्यातील अत्यंत ज्वलंत समस्या म्हणजे नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा □हास होय. यामुळे पर्यावरणीय समतोल बिघडू लागला आहे. अनेक नैसर्गिक आपत्तीला आज सामोरे जावे लागत आहे. आजची स्थिती इतकी विदारक आहे तर उदयाचे भविष्य काय. खरे पाहता सामान्य व्यक्ती स्वजीवनात इतका मग्न आहे की आजच्या या संकटांपासून तो अनभिज्ञच आहे. त्याला स्वमग्नतेतून जागे करून येणाया संकटाबाबत जागरूक करणे गराजेचे आहे. हे कार्य समाज प्रबोधक शिक्षकाशिवाय योग्यपणे कोण करू शकेल□ शिक्षकाला घडविणारा अभ्यासक्रम तेवढा सशक्त आहे का याची चिकित्सा करणे अगत्याचे ठरते.

प्रस्तुत लेखाच्या माध्यमातून बी. एड्. पुनर्रचित अभ्यासक्रमाचा विचार करण्याचा प्रयत्न केला आहे. यासाठी सर्वप्रथम शाश्वत विकास या संकल्पनेचा सखोल विचार करणे गरजेचे आहे. शाश्वत म्हणजे कायम राहणारा. निरंतनपणे अखंडपणे चालणारा विकास म्हणजे वाढ किंवा वृध्दी. अर्थात शाश्वत विकास म्हणजे वर्षानुवर्षे अखंडपणे चालू राहील असा विकास. परंतू विकास म्हणजे केवळ संख्यात्मक स्वरूपातील वाढ नव्हे तर त्यात गुणात्मक वाढीचादेखील अंतर्भाव आहे. शाश्वत विकासाचा अर्थ ब्रुटलंड कमीशनने पुढीलप्रमाणे सांगीतला आहे.

Sustainable Development is the development that meets the needs of the present generation without compromising the ability of future generation to meet their own needs.

भावी पिढीच्या त्यांच्या गरजा भागविण्याच्या क्षमता अबाधित राखून सध्याच्या पिढीने आपल्या गरजा आता भागविणे म्हणजे चिरंजीव विकास होय.

पृथ्वीतलावर येणाया भावी पिढींच्या गरजा भागविण्या इतपत पर्यावरणाची गुणवत्ता कायम राखून वर्तमान पिढीच्या गरजा भागविण्याच्या दृष्टीने साधण्यात येणारा विकास म्हणजे

शाश्वत विकास होय. एकूणच असे म्हणता येते की चिरंजीवी विकासामध्ये वर्तमान आणि भविष्य अशा दोन्ही स्थितीचा विचार आवश्यक आहे.

आपण साधत असलेला विकास शाश्वत आहे की नाही याचा संपूर्ण विचार करण्याची जबाबदारी मानवाची आहे. कारण मानवी हस्तक्षेपामुळेच निसर्गात बदल घडवून आणलेला आहे. हे सर्वश्रुत आहे. निसर्गात मानवाची भूमिका केंद्रिय स्वरूपाची आहे. त्याच्या गरजा वैविध्यपूर्ण आणि अमर्याद आहेत. आपल्या गरजा भागविण्यासाठी मनूष्याने आपल्या पर्यावरणाचा सकारात्मक वापर केला तरच शाश्वत विकास शक्य आहे.

शाश्वत विकासाची गरजः

१. वर्तमानकाळात सर्वांच्या सर्व गरजा भागविण्यासाठी
२. भविष्यकाळामध्ये प्रत्येकाला आपल्या गरजा भागविता येण्यासाठी
३. सामाजिक आर्थिक व नैसर्गिक पर्यावरणामध्ये समतोल राखण्यासाठी
४. मानवाच्या प्रगतीशील शांततापूर्ण व सुखी जीवनासाठी
५. पर्यावरण संरक्षणासाठी

शाश्वत विकासाची वैशिष्टयेः

१. शाश्वत विकासामध्ये सर्व लोकांच्या सर्व मूलभूत गरजा भागविण्याचा प्रयत्न केला जातो.
२. वर्तमान आणि भविष्यकालीन पिढींच्या गरजांबद्दल विचार केला जातो. यासाठी लोकसंख्या नियंत्रण व गराजांची निश्चिती या बाबी महत्त्वाच्या मानल्या जातात.
३. शाश्वत विकासामुळे आर्थिक सामाजिक विकास आणि नैसर्गिक पर्यावरण यामध्ये समतोल साधण्याचा प्रयत्न केला जातो.

शाश्वत विकासासाठी शिक्षणः

Dr. Rajendra Khimani quotes Education for Sustainable Development as: Education for sustainable development is about learning to respect value and preserve the achievement of post appreciate the wonders and the peoples of the earth live in the world where all people have sufficient food for healthy and productive life. Create and enjoy better: safer mode just world.

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या अभ्यासक्रम शाश्वत विकासासाठी विचार करता सर्वप्रथम बी.एड्. अभ्यासक्रमातील काही उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणेः

- to promote capabilities for inculcating national values and goals as mentioned in the Constitution of India.
- to act as agents of modernization and social change.
- to promote social cohesion, international understanding and protection of human rights and rights of the child.
- to become competent and committed professionals willing to perform the identified tasks.
- to be sensitive student teacher about emerging issues such as environment, population, gender equality, legal literacy, critical understanding of ICT, yoga education, etc.

- to inculcate rational thinking and scientific temper among the students.
- to develop critical awareness about the social realities among the students.
- to use managerial and organizational skills.
- to develop an understanding of the interdisciplinary perspectives in education

वरील उद्दिदष्टांद्वारे प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षरित्या छात्राध्यापकात शाश्वत विकासाबाबत जाणीव निर्माण होण्यास मदत होईल.

बी.एड्. अभ्यासक्रमातील सैध्दांतिक विषय व अंतर्गत उपक्रमातील आशय याद्वारे शाश्वत विकास ः

बी.एड्. अभ्यासक्रमातील सैध्दांतक विषय कोर्स १0१ ते १0७ यातील आशय प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षरित्या छात्राध्यापकास सामाजिक आर्थिक पर्यावरणीय घटकासंदर्भात संवेदनशील बनविण्यास मदत करणारा आहे. अंतर्गत उपक्रम कोर्स १0८ ते ११२ यातील आशय हा प्रत्यक्षरित्या छात्राध्यापकास सजग बनविणारा आहे.

- बी.एड्. कोर्स १0१ चा विचार करता यातील घटक क्रमांक ४ च्या आशयातून सामाजिक राजकीय आणि सांस्कृतिक तसेच माध्यम या घटकांद्वारे पर्यावरणीय जाणीवजागृती व शाश्वत विकास याचा विचार करता येतो.
- बी.एड्. कोर्स १0२ चा विचार करता यातील घटक क्रमांक १ ते ४ च्या आशयातून पर्यावरणीय जाणीवजागृती व शाश्वत विकास याचा समग्र विचार करता येतो. तसेच या विषयाच्या प्रात्यक्षिक क्रमांक १ व ४ अधिकृतपणे विचार करणे गरजेचे वाटते.
- बी.एड्. कोर्स १0४ चा विचार करता यातील घटक क्रमांक ३ व प्रात्यक्षिक कार्य क्रमांक २4 व ५ चा पर्यावरणीय जाणीवजागृती व शाश्वत विकास याचा विचार करता येईल.
- बी.एड्. कोर्स १0५ चा विचार करता यातील घटक क्रमांक २3 व ४ आणि प्रात्यक्षिक कार्य क्रमांक २ व ३ चा पर्यावरणीय जाणीवजागृती व शाश्वत विकास याचा विचार करता येईल.
- बी.एड्. कोर्स १0८ यातून छात्राध्यापकाला सूक्ष्माध्यापनात विविध कौशल्ये आत्मसात करतांना पर्यावरणीय जाणीवजागृती व शाश्वत विकास याचा विचार करता येईल.
- बी.एड्. कोर्स १0९ यातून छात्राध्यापकाला नाविन्याने म्हणजेच सांघिकपणे तंत्रज्ञानाआधारे व प्रतिमानाआधारे विविध विषयांची हाताळणी करता पर्यावरणीय जाणीवजागृती व शाश्वत विकास याचा विचार करता येईल.
- बी.एड्. कोर्स ११0 यातून छात्राध्यापकाला शाळेत प्रत्यक्ष विद्यार्थ्यांच्या समवेत शालेय वातावरणाचा अनुभव घेत विविध अभ्यासानुवर्ती व अभ्यासपूरक उपक्रमांची अंमलबजावणी करताना शाळेतील अनुभवी शिक्षक मुख्याध्यापक व शाळेशी संबधित सर्व घटक यांचा शाश्वत विकासासाठी एकत्रितरित्या विचार करता येणे शक्य आहे.

- बी.एड्. कोर्स १११ यातून छात्राध्यापकाला शिक्षक शिक्षणात अध्यापनपध्दतीतील गाभाघटक मूल्ये आणि जीवनकौशल्ये यांची अध्यापनातून हाताळणी त्यांच्या समवयस्कांसोबत विविध अभ्यासानुवर्ती व अभ्यासपूरक उपक्रमांची अंमलबजावणी करताना त्यांच्या शिक्षकप्रशिक्षकाच्या मार्गदर्शनाखाली शाश्वत विकासासाठी एकत्रितरित्या प्रयत्न करता येणे शक्य आहे पण त्याला शिक्षकप्रशिक्षकाच्या प्रयत्नांची जोडही देणे तितकेच महत्त्वाचे आहे.
- बी.एड्. कोर्स ११२ यातून छात्राध्यापकाला आरोग्यशिक्षणाचा सार्वजनिक किंवा वैश्विकतेचा विचार करता येईल की ज्याद्वारे शाश्वत विकासाची संवेदनशीलता विकसित करता येईल.

शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे माध्यम यादृष्टीकोनातून शिक्षक शिक्षणाचे महत्त्व आपण गृहीत धरीत असता शिक्षक प्रशिक्षकाला आपली जबाबदारी किती सक्षमरित्या पार पाडता येईल तसेच शाश्वत विकासाची आजच्या काळातील गरज आणि आवश्यकता याचा गांभीर्याने विचार करून त्याची अंमलबजावणी सक्षमपणे निभवावी लागणार आहे. अशाप्रकारे सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाचा बी.एड्. प्रथमवर्ष अभ्यासक्रमाचा शाश्वत किंवा चिरंजीव विकासाच्या दृष्टीकोनातून विचार करता येईल.

भविष्यकालीन शिक्षकांमध्ये सामाजिक नैतिक पर्यावरनीय सांस्कृतिक आणि मूल्य इत्यादी बाबत आज असलेल्या समस्याबाबत जाणीवजागृती आणि संवेदानशीलता निर्माण होण्याची क्षमता सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाचा बी.एड्. प्रथम व दिवतीय वर्ष अभ्यासक्रमात आहे. अभ्यासक्रमातील प्रत्येक भाग छात्रअध्यापकास समाजाचा एक स्वतंत्र व जबाबदार घटक बनविण्यास सक्षम आहे. गरज आहे तो सैध्दांतिक व प्रात्यक्षिक भाग ज्या उदि्दष्टाच्या आधारे उभारला आहे त्याच पध्दतीने राबविण्याची. यासाठी सर्वच स्तरावर डोळसपणे पाहण्याची आवश्यकता आहे तसेच अभ्यासक्रम पारदर्शक व वस्तूनिष्टपणे प्रयत्न होण्याची.

निवडक संदर्भ

*कार्लेकर श्रीकांत २००७ **पर्यावरण समस्या व क्षेत्र अभ्यास** पुणे डायमंड प्रकाशन.*
*नानकर प्र. ल. संगीता शिरोडे २०१० **वर्तमान शिक्षणातील विचारप्रवाह** पुणे नित्यनूतन प्रकाशन.*
*पारसनीस हेमलता. जयश्री वहूलीकर २००८ **पर्यावरण शिक्षण** पुणे नित्यनूतन प्रकाशन.*
बी.एड्. अभ्यासक्रम २०१५ .सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ पुणे.
*भांडारकर के.म. २००८ **पर्यावरण शिक्षण** पुणे नित्यनूतन प्रकाशन.*
*साळी व. झा. दत्तात्रय तापकीर २००८ **पर्यावरण शिक्षण** पुणे नित्यनूतन प्रकाशन.*
*सांगोलकर अरूण २०११ **नविन जागतिक समाजातील शिक्षणाचे विचारप्रवाह** नाशिक इनसाईट प्रकाशन.*